

ANDRZEJ PRINKE

Muzeum Archeologiczne w Poznaniu

Wybrane badania archeologiczne na terenie woj. poznańskiego w latach 1995-1998

Naczelną zasadą wyboru stanowisk archeologicznych do badań wykopaliskowych, stosowaną w woj. poznańskim już od szeregu lat, jest bezwzględny prymat celów ratowniczo-konserwatorskich nad zadaniami czysto naukowo-badawczymi. Dyrektywa ta, postulowana również przez generalnego konserwatora zabytków w Warszawie w odniesieniu do terenu całego kraju, jest w pełni uzasadniona aktualnym stopniem zagrożenia całości polskiego dziedzictwa archeologicznego. Respektowanie powyższej zasady jest widoczne w corocznym plonie badań wykopaliskowych: wśród obiektów zbadanych na naszym terenie znajdują się niemal wyłącznie stanowiska położone na terenach przyszłych inwestycji bądź też będące w stanie zaawansowanej destrukcji. Wydaje się bowiem rzeczą uzasadnioną, by w sytuacji tak szczególnej (wywołanej m.in. znacznym ożywieniem inwestycyjnym, jakie nastąpiło po przełomie gospodarczo-ustrojowym w roku 1989) podejmować próby pogodzenia planów badawczych poszczególnych osób czy instytucji z priorytetami ratowniczo-konserwatorskimi.

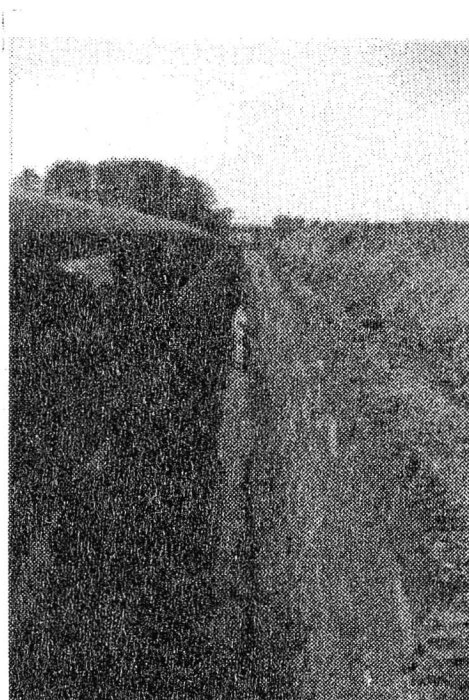
W woj. poznańskim przeprowadza się corocznie kilkadziesiąt wykopaliskowych akcji badawczych, różniących się pod względem skali, celów i przedmiotu badań. Poniżej przedstawimy krótko trzy spośród nich, naszym zdaniem reprezentatywne dla poszczególnych typów stanowisk, kierunków badań i uwarunkowań, jakie je wywołały.

Największy zasięg przybrały badania bogatego cmentarzyska kultury wielbarskiej w Kowalewku, gm. Oborniki Wlkp., pochodzącego z I-III w. n.e. Są one fragmentem wielkiego programu ratowniczo-konserwatorskiego, jakim objęto całość prac budowlanych polskiego odcinka gazociągu tranzytowego z Syberii (Płw. Jamał) do Europy Zachodniej, liczącego niemal 700 km długości (ryc. 14). Zarówno w sensie poznawczym, jak i pod względem ilości oraz jakości odkrytych tam zabytków ruchomych, cmentarzysko w Kowalewku jest być może najcen-

niejszym z ponad 700 stanowisk archeologicznych na trasie gazociągu. Zalicza się ono obecnie do największych cmentarzysk kultury wielbarskiej w Polsce. Wykazuje ono wszystkie naczelną cechy kultury wielbarskiej: współwystępowanie grobów ciałopalnych i szkieletowych, brak broni wśród darów grobowych, wyposażenie zmarłych w bogate stroje i ozdoby itp. (ryc. 16).

Obiekt ten został odkryty podczas powierzchniowych prac rozpoznawczych na trasie gazociągu, a następnie badany wykopaliskowo od 1995 r. przez Muzeum Archeologiczne w Poznaniu (kierownik badań – mgr Tomasz Skorupka); obecnie należy on do największych cmentarzysk tej kultury w Polsce. Podczas czterech sezonów wykopaliskowych odkryto tam niemal 500 grobów; można przyjąć, że stanowią one całość cmentarzyska; około 40% pochówków reprezentuje obrządek ciałopalny. Szczególną cechą, kojarzoną z cmentarzyskiem w Kowalewku niemal od chwili odkrycia pierwszych grobów, jest obfitość i zróżnicowanie zabytków ruchomych, zwłaszcza brązowych, srebrnych i złotych ozdób oraz elementów stroju (bransolety, kolie z paciorków, metalowe fragmenty pasów, zapinki, klamerki esowate, wisioriki itp.). Wyposażenie grobów uzupełniano o drewniane szkatułki, kościane grzebienie, oraz – w przypadku niektórych pochówków męskich – brązowe ostrogi. Część wyposażenia to importy z terenów rzymskich prowincji (głównie z Nadrenii), wśród których szczególne miejsce zajmuje brązowy dzban, zdobiony motywami dionizyjskimi, pochodzący z Galii (ryc. 15). Cmentarzysko użytkowano w latach około 70-230 n.e. Szczegółowa analiza wzajemnych relacji chronologicznych poszczególnych pochówków na cmentarzysku pozwoliła wyodrębnić wśród nich kilka faz jego użytkowania; wskazuje to pośrednio, że liczebność związanej z nim grupy ludzkiej wynosiła około 70 osób.

Od dawna przyjęło się łączyć kulturę wielbarską ze skandynawskim ludem Gotów, które-

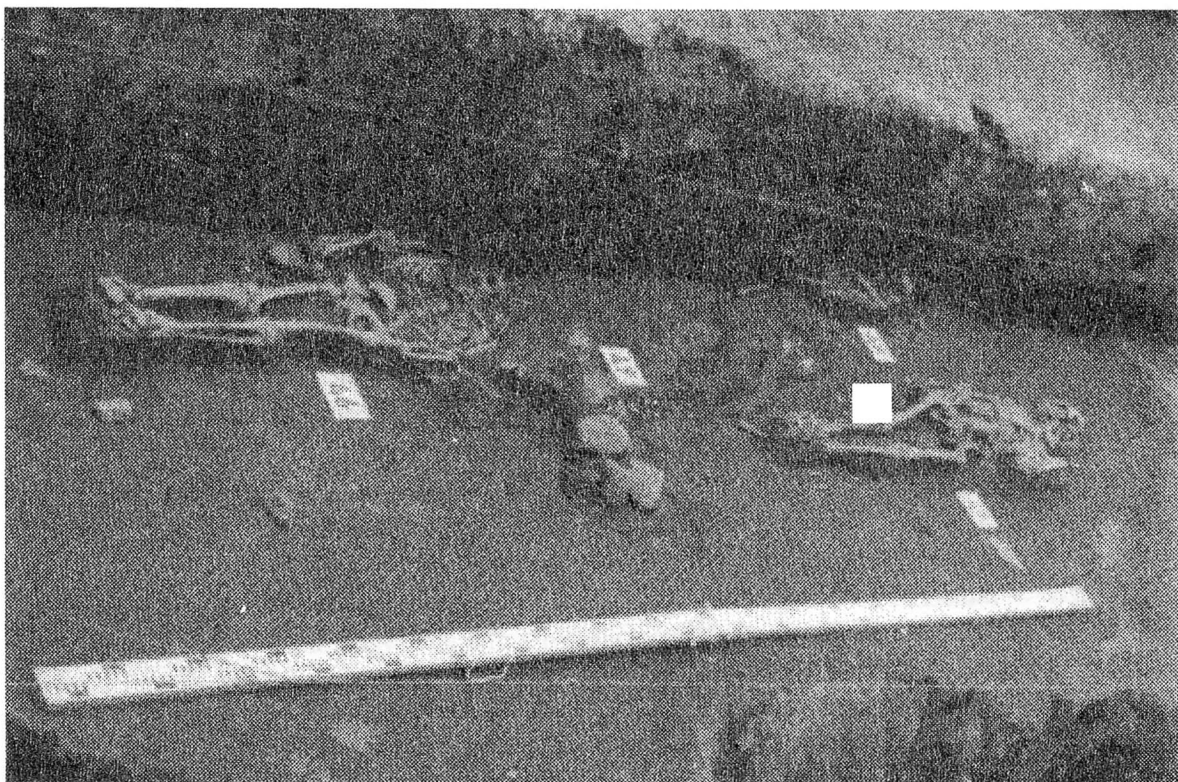
Ryc. 14. Fragment gazociągu tranzytowego z Półwyspu Jamu (Syberia) do Europy Zachodniej.

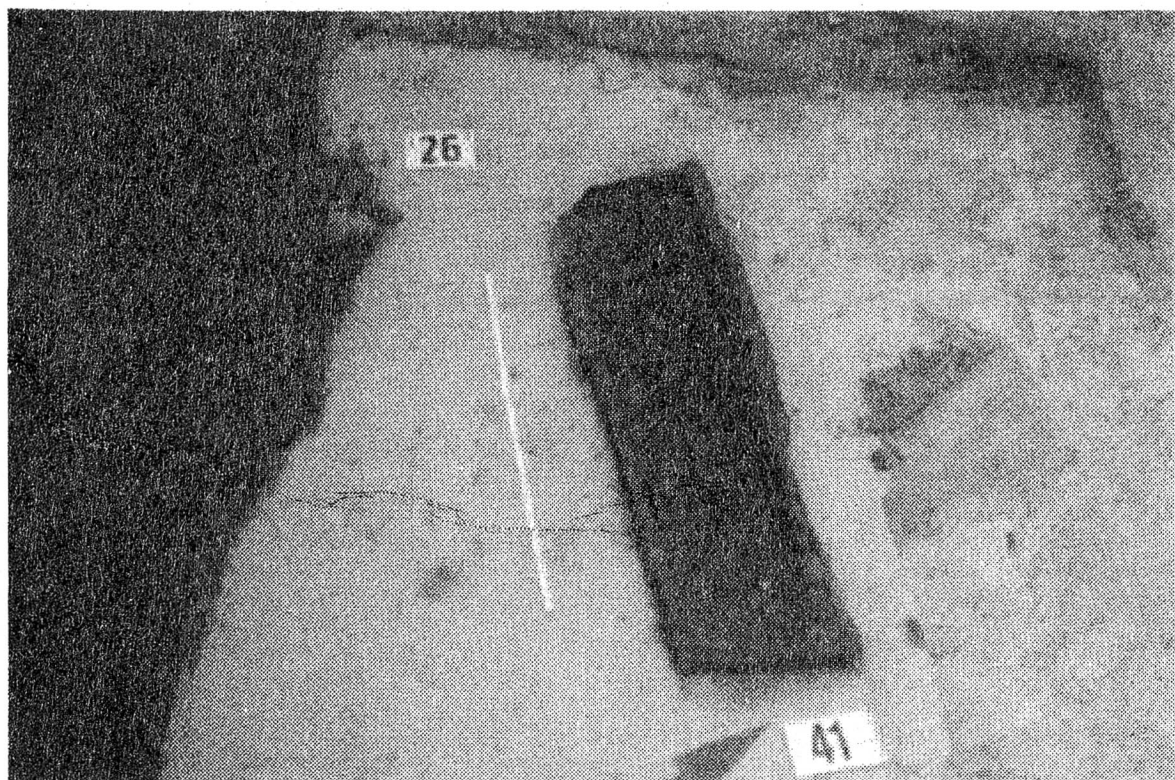
Ryc. 15. Kowalewko, gm. Oborniki. Dzbany brązowy – import galijski, znaleziony w jednym z grobów.

Ryc. 16. Kowalewko, gm. Oborniki. Bogato wyposażony grób kobiecy.

Ryc. 17. Poznań-Śródka. Groby szkieletowe z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska z X-XII w.

Ryc. 18. Szkielet w trumnie z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Poznaniu-Śródcie.

go migracja z terenu dzisiejszej Gotlandii, poprzez ziemie polskie, aż nad północne wybrzeże Morza Czarnego jest udokumentowana w źródłach pisanych. Waler obecnego odkrycia, poza wymienionymi powyżej unikatowymi zabytkami i obiektami grobowymi, polega również na dostarczeniu wielu nowych danych do tej pasjonującej kwestii. W sąsiedztwie cmentarzyska w Kowalewku odkryto kilka osad tejże kultury – rzecz dotąd niezwykle rzadka. Fakt występowania stabilnych, kilkupokoleniowych zespołów osadniczych podważa tradycyjną tezę migracyjną i wskazuje raczej na ewolucyjne przemiany miejscowej kultury, być może pod wpływem silnego bodźca z północy.

Kolejne stanowisko warte bliższego omówienia to wczesnośredniowieczne cmentarzysko na Śródcie w Poznaniu, związane z najstarszą fazą rozwoju grodu poznańskiego na Ostrowie Tumskim. Odkryto je w roku 1994 podczas rutynowych nadzorów archeologiczno-konserwatorskich prowadzonych przez Pracownię Archeologiczno-Konserwatorską Henryka Klundera nad pracami ziemnymi, związanymi z remontem wodociągu. Cmentarzysko leży na wschodnim brzegu Cybiny, w pobliżu posesji Rynek Śródecki 4. Już pierwsze sondáže ujawniły zaleganie tu licznych, wczesnośredniowiecznych pochówków szkieletowych (ryc. 17), ułożonych w kilku warstwach. W latach 1996-1997 ta sama placówka przeprowadziła ratownicze badania wykopaliskowe na koszt inwestora prywatnego w związku z planami wzniesienia przez niego budynku gospodarczego na wymienionej parceli (kierownik badań – mgr Paweł Pawlak). W ich wyniku odkryto 168 pochówków, nieraz silnie przemieszanych. Większość zmarłych chowano z głową ułożoną w kierunku zachodnim. W wielu przypadkach czytelne były jamy grobowe o zarysie prostokątnym z zakolonymi narożnikami; często zawierały one relikty konstrukcji drewnianych (pojedyncze deski – dranice, szalunki, kłody i trumny z desek – ryc. 18). Na

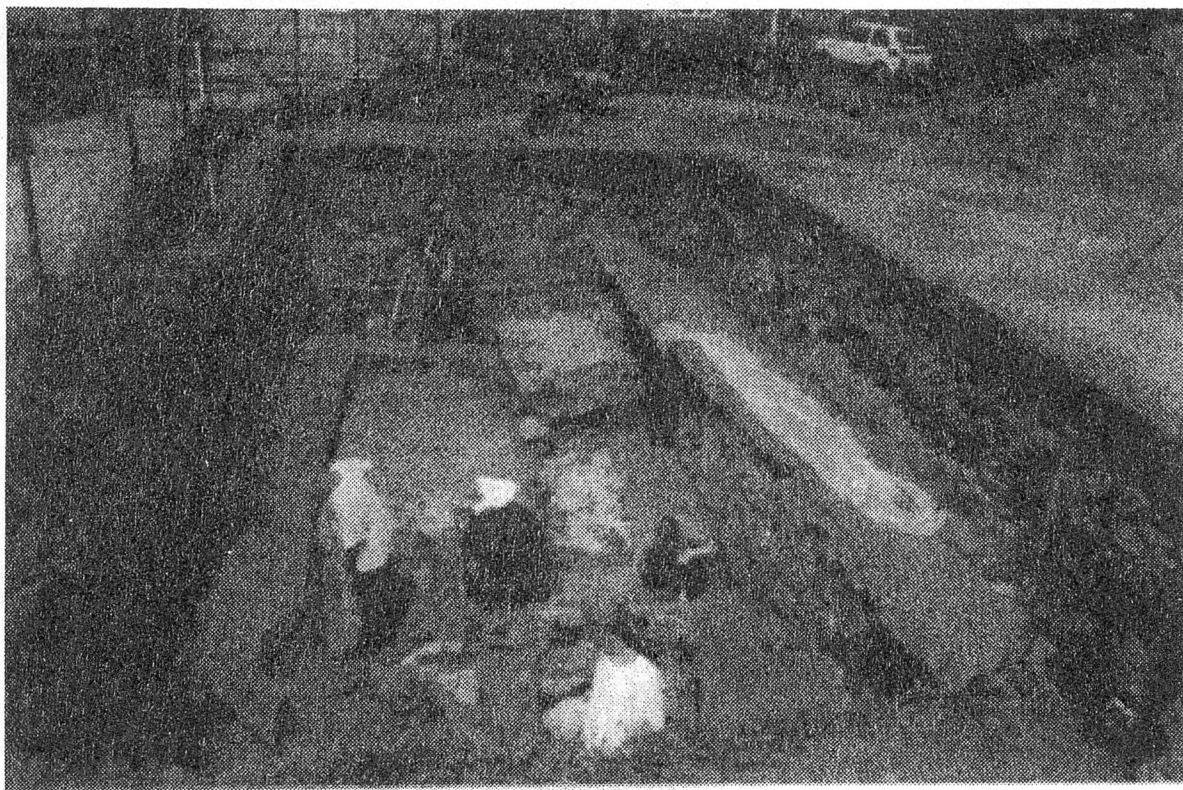
Ryc. 19. Poznań, Pl. Kolegiacki. Widok ogólny wykopalisk. Fot. A. Florkowski

wyposażenie pochówków składały się: ozdoby, w tym brązowe i srebrne kabłączki skroniowe, kaptorgi z blachy brązowej, paciorki, pierścionki, pojedyncza moneta (denar krzyżowy), naczynia gliniane, drewniane wiadra klepkowe z żelaznymi okuciami, noże żelazne i inne przedmioty codziennego użytku.

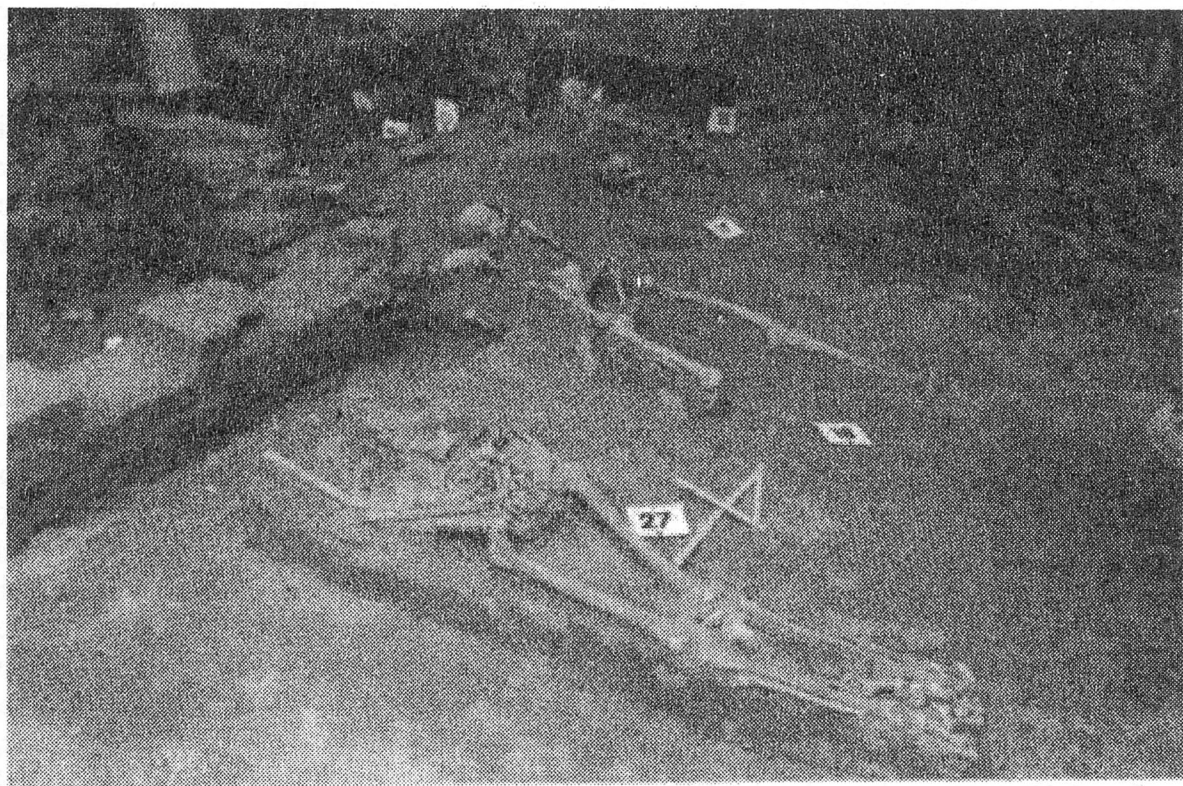
Interesującą cechą omawianego cmentarzyska jest występowanie na jego terenie siedmiu palenisk, usytuowanych w jamach grobowych lub nad nimi. Wiązą się one zapewne z ceremoniami odprawianymi ku czci zmarłych. Stwierdzono ponadto zróżnicowanie przestrzenne cmentarzyska: pochówki dzieci oraz osobników o cechach patologicznych skupiają się w odrębnych strefach; są też znacznie płytsze i ubogo wyposażone.

Na podstawie cech obrządku pogrzebowego cmentarzysko śródeckie datuje się na okres X/XI - poł. XII w. Jego położenie (na zapleczu Ostrowa Tumskiego), duże zagęszczenie grobów oraz respektowanie reguł ówczesnego obrządku pogrzebowego pozwala upatrywać w pochowanych tu zmarłych mieszkańców najstarszego grodu poznańskiego.

Trzeci z przedstawianych w tym artykule obiektów zabytkowych, będących w ostatnich latach przedmiotem badań wykopaliskowych, to relikty średniowiecznego kościoła farnego na Starym Mieście w Poznaniu, który do początku ubiegłego wieku wznosił się na obecnym Placu Kolegiackim (ryc. 19). W tym przypadku przyczyny podjęcia badań wykopaliskowych były bardziej złożone. Składała się na nie, z jednej strony, potrzeba rozpoznania archeologicznego, wyprzedzającego planowane działania budowlane w tym rejonie (uzupełnienie zabudowy Placu Kolegiackiego), a z drugiej – inicjatywa grupy radnych Poznania, zainteresowanych przeszłością tego rejonu miasta. Kościół Św. Marii Magdaleny był monumentalną budowlą gotycką wzniesioną około roku 1263, pełniącą funkcję fary, a następnie kolegiaty. Po kolejnych pożarach w 2. poł. XVIII w. świątynia ta została rozebrana w roku 1802.

Ryc. 20. Poznań, Pl. Kolegiacki. Odsłonięte relikty architektoniczne (krypty, filary). Fot. K. Kucharska.

Ryc. 21. Poznań, Pl. Kolegiacki. Pochówki w obrębie kościoła.

Celem badań wykopaliskowych, podjętych w roku 1995 przez Muzeum Archeologiczne w Poznaniu (kierownik badań: mgr Zbigniew Karolczak) i kontynuowanych do dziś, było ustalenie dokładnego miejsca usytuowania tego obiektu, jego rozplanowania i stanu zachowanych dotąd reliktyw. Liczono ponadto na odkrycie przynajmniej części spośród bogatego wystroju wewnętrznego kościoła (ołtarze, rzeźby, nagrobki), a zwłaszcza jego 14. kaplic, fundowanych przez poszczególne rody mieszczan poznańskich.

Dotychczasowe rezultaty nie potwierdziły tych – zdecydowanie zbyt optymistycznych – oczekiwań. Stwierdzono silne zniszczenie odsłoniętych dotąd reliktyw (część wschodnia – prezbiterium – ryc. 20) zarówno przez roboty rozbiórkowe, jak i podczas budowy zbiornika przeciwpożarowego podczas II wojny światowej. Ponadto odkryto fragment południowej ściany kościoła, dwóch filarów wspierających strop, dwóch krypt oraz około 80 pochówków trumiennych (ryc. 21), zarówno z wnętrza kościoła, jak i z przylegającego doń cmentarza. Spośród niewielkich zabytków ruchomych należy wymienić fragmenty płyt posadzkowych, cegieł profilowanych i dachówek.

Szczególną grupę znalezisk stanowią materiały antropologiczne, które już wniosły wiele nowych informacji o ówczesnych mieszkańcach Poznania. Stwierdzono zaskakująco zaawansowany wiek sporej grupy osobników (powyżej 65 lat). Wiele kości nosi ślady zmian patologicznych, świadczących o przebytych chorobach (m.in.: artretyzm, nowotwory, osteoporoza) i warunkach życia. Przewiduje się kontynuację badań w pozostałych partiach kościoła i jego najbliższego zaplecza.

Literatura:

KAROLCZAK Z.

Poznań – Plac Kolegiacki. Poszukiwania reliktyw średniowiecznego kościoła farnego pw. Św. Marii Magdaleny (dokument HTML, opublikowany w Internecie na stronie domowej Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, pod adresem: <http://www.muzarp.poznan.pl>).

PAWLAK P.

Wczesnośredniowieczne cmentarzysko „szkieletowe” na Śródcie w Poznaniu (dokument HTML, opublikowany w Internecie na stronie domowej Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, pod adresem: <http://www.muzarp.poznan.pl>).

SKORUPKA T.

Cmentarzysko plemion skandynawskich w północnej Wielkopolsce (w druku).